

Miroslava Šolcová: Socialistický způsob života

Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1978, 183 s.

Socialistický způsob života představuje dnes společenskovědní téma obdařené mnoha nejrůznějšími a často rozpornými přívlastky: relativně nové, společensky závažné, komplexní, bezprostředně spjaté s vývojovou dynamikou společnosti a v mnoha ohledech ji dokonce podmiňující; přitom velmi obtížné, vyžadující mlutidisciplinární přístup a schopnost nového vidění i tradičních problémů; široce rozpracovávané ve většině socialistických zemí, zejména v SSSR, a přesto stále s mnoha nezodpovězenými otázkami.

V Československých podmínkách platí tyto přívlastky s určitými modifikacemi. Relativní omezenost společenskovědní výzkumné kapacity neumožňuje uvolnit pro řešení této problematiky týmy srovnatelné svou početností a vybavením s analogickými týmy v socialistických zemích. Naléhavá společenská objednávka vyžaduje, aby se úsilí soustředilo na poznání reálných procesů formování způsobu života, a ponechává málo prostoru pro zpracování teoretických monografií, pedagogických a propagandistických pomůcek. Masově dostupný knižní trh je v tomto směru zásobován zcela sporadicky; o to závažnější je každý ediční počín, o to zodpovědnější musí být přístup každého autora textu určenému nejširší veřejnosti, o to náročnější hlediska je nutno uplatňovat při jeho hodnocení.

Miroslava Šolcová se tomuto náročnému hodnocení vystavila vědomě a záměrně. Ve své publikaci *Socialistický způsob života* (schválené ministerstvem školství ČR jako příručka pro učitele marxismu-leninismu) sledovala nelehký úkol podat takovou informaci o současném stavu bádání a poznání socialistického způsobu života, která by splňovala požadavek základní orientace nezbytné pro pedagogickou a propagandistickou práci. Tomuto cíli odpovídá poměrně široký obsahový záběr studie: kritika dosavadních buržoazních koncepcí způsobu života, vymezení této kategorie a její třídní podstaty, základní charakteristiky a některé reálné problémy utváření socialistického způsobu života. Téma je tedy zpracováno ve třech základních rovinách – ideologické, teoreticko-metodologické i prakticko-analytické.

Která z nich nejvíce zaujme odborného čtenáře? Po pravdě řečeno to podle mého názoru pravděpodobně nebude kapitola zabývající se teoretickou reflexí způsobu života v buržoazní ideologii. Ve své stručnosti podává nezbytně jen elementární přehled řady nejrozšířenějších buržoazních koncepcí společenského vývoje a kvality života, vzniklých v posledních desetiletích; je sice funkční vzhledem k pedagogickému a propagandistickému určení textu, nepřesahuje však podstatně kritické analýzy obsažené v jiných pramenech. Teoretická konfrontace je významnou součástí ideologického boje mezi oběma soustavami; její propagandistická efektivnost v domácím prostředí je však závislá na míře rozšíření kritizovaných teorií či jejich elementů. Pro pedagogicko-propagandistické účely je závažnější argumentace dotýkající se reality samé, tedy marxistický třídní rozbor a hodnocení reálných sociálních procesů a jevů, které jsou často deformované a zjednodušené reflektovány veřejným míněním a tvoří tak nejvlastnější předmět ideologického boje o vědomí mas. Tento obecný závěr platí zvláště naléhavě ve vztahu k problémům lidského života, životní úrovně, spotřeby aj., kde jeová komparace vede příliš snadno ke zdánlivým analogiím nepostihujícím podstatnou rozdílnost podmínek lidské existence v obou společenských systémech.

Recenzovaná publikace úspěšně využívá řady dosažitelných informací a poskytuje propagandistické práci základní orientaci i mnoho užitečných příkladů. Skutečnost, že autorka důsledně ve své kritické analýze respektuje třídní hlediska, snad ani není nutno zdůrazňovat; tato vlastnost je dlouhodobým, obecně známým rysem jejího autorského rukopisu.

Kapitola věnovaná kritice buržoazních teorií zaujímá mimo jiné odmítavé stanovisko ke koncepcím tzv. „nové kvality života“, považovaným v poslední době na Západě za východisko k překonání narůstajících vnitřních společenských rozporů

kapitalistické společnosti. M. Šolcová přesvědčivě ilustruje jejich ideologickou poplatnost, nerespektující antagonismus třídních rozporů a vytvářející iluze o univerzální, nové, vyšší „kvalitě života“, opírající se o technický rozvoj a zvyšování spotřeby. V této souvislosti však vzniká otázka, zda se s těmito koncepcemi vyrovnáme pouze tím, že je odmítneme, či zda je naopak nutné akceptovat výzvu formulovanou naším ideologickým protivníkem a v rámci marxistické vědy o společnosti a člověku řešit problém, v čem spočívá skutečná lidská kvalita života: rozbořením reálných výrobních a společenských poměrů prokázat rozpornost kvalitativních určení lidského života v podmínkách kapitalistické společnosti a proti ní postavit historicky novou, vyšší kvalitu života, upevňovanou postupným rozvojem socialismu.

Předpokladem tohoto řešení je však vymezení podstatných, kvalitativně rozhodujících vlastností, elementů lidského života, které jsou základem jeho způsobového určení. Jedním z významných přínosů recenzované publikace je podle mého názoru právě to, že v ní M. Šolcová formuluje problém podstaty způsobu života, nezbytnost hledat za sférou jevů dynamickou tendenci určující směr a pohyb společenských jevů, vyjadřující podstatu těchto jevů. S některými formulacemi lze sice polemizovat, zejména pokud vyjadřují rozdílnou kompetenci a zodpovědnost jednotlivých společenských disciplín při zkoumání způsobu života. Různé vědní obory pravděpodobně nebudou vyjadřovat různé podstaty způsobu života (s. 7), ale jen jeho odlišné projevy. Růzností předmětů jednotlivých společenských disciplín nelze podle mého názoru ospravedlňovat různé interpretace kategorie způsobu života (s. 85), ale jen rozdílný přínos k poznání odlišných aspektů této problematiky. Rovněž přenesení zodpovědnosti za studium podstaty způsobu života do sféry vědeckého komunismu, přičemž sociologii je vyhrazena role poznávat totalitu jevů (s. 87), je pro sociologa málo uspokojivé, i když po pravdě řečeno, do značné míry vystihuje dosud dosažený stupeň sociologického poznání v této oblasti.

Všemi teoreticko-metodologickými úvahami práce proniká důsledná snaha o postíní podstatných determinantů a určení lidského života, vycházející z materialistického pojetí dějin jako přírodně historického procesu, jehož dynamika a s ním i dynamika vývoje způsobu života jsou určeny změnami způsobu výroby, dialektikou vývoje výrobních sil a výrobních vztahů. Rozbor přírodně historického procesu reprodukce života prací a plozením lidského rodu – v konkrétně historických, proměnlivých společenských formách – umožnil autorce přesvědčivě argumentovat určující úlohu výrobních a společenských poměrů při utváření způsobu života a dokázat tak rozhodující tezi o třídní podstatě a povaze způsobu života. Klíčový závěr, že dosažený stupeň rozvoje výrobních sil je pouze jednou z podmínek pro existenci určitého způsobu života, ne však podmínkou určující, je nezbytným východiskem komparace způsobu života v různých společenských systémech.

Kapitola zabývající se vymezením kategorie způsobu života je odrazem stávající názorové heterogenity na tuto otázku. M. Šolcová v ní přináší dosti obsáhlý přehled přístupů různých československých i zahraničních autorů. Uvádí řadu argumentů, na jejichž základě odmítá termín „životní styl“ v jeho různých pojmových variantách. Jednoznačně se ztotožňuje s požadavkem zkoumat lidský život v jeho komplexnosti a jednotě pracovní i mimopracovní sféry. Za základní vymezení považuje lidské činnosti a akceptuje definici I. Hruzy, podle níž lidský život představují „mnohostranné činnosti, jimiž se dané individuum, třída či celá společnost projevují a jimiž se zároveň udržují a obnovují“. Způsob života je „způsob uspořádání těchto činností, odpovídajících konkrétně historickému charakteru dané společensko-ekonomické formace, postavení daného člověka, třídy či sociální skupiny v ní“. Způsobem uspořádání činností se rozumí druh obsažených činností, jejich vzájemné proporce a vzájemné vztahy (s. 87).

Socialistický způsob života je pak chápán jako kvalitativně odlišná forma způsobu života, determinovaná rozdílným charakterem výrobních vztahů, jejichž rysy – dosud formulované různými autory nejednotně, i když bez podstatných obsahových rozdílů – odpovídají specifickým rysům socialistické společnosti v jednotlivých etapách jejího rozvoje. V dlouholetém sporu teoretiků, zda je správné označovat reálnou variabilitu životních projevů v socialistických zemích výrazem „socialistický způsob života“ či „způsob života za socialismu“, volí M. Šolcová první variantu. Zdůvodňuje ji tím, že různé způsoby života lidí v socialistické společnosti nejsou k sobě navzájem v antagonistickém vztahu, navíc, že způsob života v socialistické společnosti nemůže objektivně vznikat jako jiný než socialistický (s. 93).

Sama terminologická konvence je sice méně podstatná než řešení obsahových otázek s ní spojených; má však řadu teoretických, ideologických i praktických kon-

sekvencí. Nemohu proto než konstatovat, že zvolená alternativa skrývá podle mého názoru vážné nebezpečí podcenění reálné rozpornosti životních projevů i jejich objektivních příčin, přetrvávajících, či dokonce nově vznikajících v procesu socialistické výstavby. Ideologicky je demobilizující, ne-li dokonce deformující, protože jakoby přiřazuje podstatě socialismu elementy a projevy, které jsou rezidui vnitrospolečenských antagonismů minulosti či odrazy vnějších antagonismů současnosti. Je to tím závažnější, že řešení obsahových otázek, vymezení specifických rysů způsobu života determinovaných rozvíjejícím se systémem socialistických společenských poměrů je poznamenáno nedořešeností konceptuálních otázek v obecné teoreticko-metodologické rovině. Významným přínosem recenzované publikace je v této souvislosti především akcent položený na proces překonávání staré dělby práce, která určuje dosud existující rozdílné postavení lidí ve výrobních vztazích a je základem sociální a třídní diferenciací způsobu života v socialistické společnosti.

Podnětně je formulován problém vedoucí úlohy dělnické třídy v procesu formování socialistického způsobu života. Autorka se úspěšně vyhnula některým zdaleka ne ojedinělým zjednodušením. Upozorňuje, že ani za socialismu neznámená vedoucí úloha dělnické třídy vývoj k zobecnění a zvěčnění způsobu života, kterého již socialistická dělnická třída dosáhla, protože jeho vytváření není jen věcí subjektivní vůle této třídy, ale především důsledkem existence materiálních podmínek adekvátních dosažené vývojové fázi socialismu. Objektivní omezení životních podmínek neumožňuje dělnické třídě žít všestranným, bohatě rozvinutým způsobem života a tento negativní prvek „jednostranné determinovanosti způsobu života dělnické třídy se tak v dialektickém procesu vývoje budování socialismu mění v pozitivní, neboť právě z tohoto postavení dělnické třídy vyplývá její zájem na historické přeměně nejen jí samé, ale koneckonců celé společnosti“ (s. 101). Tímto třídně podmíněným obsahem je určen směr vývoje způsobu života; jeho základem musí být proces přeměny staré dělby práce v její novou komunistickou podobu.

Značná pozornost je v recenzované publikaci věnována analýze některých reálných problémů utváření socialistického způsobu života, zejména těch, které mají bezprostřední teoreticko-politické a ideologické konsekvence. Autorka charakterizuje postavení spotřeby za socialismu i její úlohu jako nástroje všestranného rozvoje společnosti i osobnosti. Zdůrazňuje význam rozdělování a směny, které stojí mezi výrobou a spotřebou, dějí se za přímé účasti lidí a jsou součástí jejich účasti na řízení a správě svých věcí, včetně kontroly. Všeobecná kontrola míry práce a míry spotřeby musí být jedním z hlavních prostředků likvidace negativních jevů v oblasti rozdělování a spotřeby. V první řadě jde o přísné dodržování socialistické zásady odměňování podle práce, protože „rozdíly v životní úrovni rodin a jednotlivců, které z této zásady nejsou odvozeny, produkuje nové rysy maloměstácké hrabivosti... a tvoří jak objektivně, tak subjektivně podmíněné zábrany tvorby socialistického způsobu života. A jako takové musí být hodnoceny a společenskými prostředky zneškodňovány a likvidovány možnosti jejich vzniku“ (s. 116).

M. Šolcová kriticky upozorňuje, že sepětí vývoje způsobu života a životní úrovně někdy vede ke zjednodušenému závěru, že zvyšující se životní úroveň automaticky znamená vyšší kvalitu způsobu života; ve skutečnosti zde jde o absolutizaci vlivu růstu výrobních sil.

Významný vliv na konečný efekt spotřeby má malovýrobní práce v rodině, kterou autorka hodnotí jako v podstatě nežádoucí; při její analýze je však nutno odlišovat, kdy je vyvolána ekonomickou nutností a kdy již získává podobu jednostranné honby za spotřebními předměty.

Řada zajímavých podnětů se týká problematiky volného času, jako „času k dispozici člověka“. M. Šolcová polemizuje s pojetím volného času jako sféry svobody stojící v protikladu ke sféře nutnosti, tj. k pracovní době. Dospívá k závěru, že „volný čas je méně prostorem pro realizaci svobody a je spíše funkcí lidského života, která naplňuje život v jeho totalitě“ (s. 138). V zajímavých souvislostech upozorňuje na nebezpečí privatizace osobního života. „Čím méně mohou lidé aktivně ovlivňovat podmínky svého života, tím více na ně člověk reaguje jako na cizí moc. Znamená to, že zvyšování míry a intenzity účasti lidí na řízení a kontrole společenských procesů je schopno překonat zdání i skutečnost tohoto odcizení. Socialistická společnost podstatou svého uspořádání otvírá k tomu všechny možnosti. Dokud se však nestane účast na řízení a kontrole věcí všech, dokud bude trvat a nacházet uplatnění i nesprávná regulace tohoto ‚vtahování‘ lidí do ‚správy svých věcí‘, potud budou lidé objektivně hledat útočiště a ‚trávit‘ svůj čas v soukromé sféře... Jestliže lidé mají pocit, že o jejich životě rozhodují ‚ti druzí‘, mají-li pocit, že ‚fungují‘ pouze jako ‚převodová kolečka‘ společenského systému, neboť co je řídí, je určeno mimo

ně, uchylují se do soukromí, ... kde se cítí být subjekty rozhodování, kde se cítí být „vlastními hospodáři“. Fixující se maloměšťáctví i jeho nové produkty jsou tak produktem podcenění aktivní politické práce mas, podcenění účasti lidí na správě a řízení společnosti.“ (s. 143)

Studie Miroslavy Šolcové o socialistickém způsobu života logicky vyúsťuje ve zdůraznění faktoru uvědomělosti, zejména třídního vědomí a třídní uvědomělosti při aktivním formování socialistického způsobu života. Autorka přitom odmítá jednostranné moralizující koncepce, které absolutizují úlohu subjektu a jeho vědomí a ignorují působnost společenského bytí. Kritériem uvědomělosti je i za socialismu společenská praxe. Nezbytnou součástí a jedním z hlavních rysů socialistického způsobu života se proto stává politická aktivita, pro niž musí být za socialismu soustavně vytvářeny společenské podmínky.“ V této souvislosti je zapotřebí se zmínit, že nám často uniká skutečnost, že „velké činy“ se rodí z malých, že velká aktivita se rodí prostřednictvím řady malých iniciativních činů individuů... Ignorací politické angažovanosti pracujících objektivně reprodukuje podmínky pro individualizaci života“ (s. 174). Politická práce komunistické strany mezi masami je proto integrální součástí rozvoje socialistického způsobu života. Tímto osobně angažováním, politicky akčním závěrem završuje Miroslava Šolcová svůj výklad.

Souhrnně lze recenzovanou publikaci — přes některé diskusní momenty či ne zcela dořešené problémy, o nichž jsem se zmínila, — označit jako závažný příspěvek k rozvoji marxistické teorie způsobu života i k řešení praktických problémů utváření socialistického způsobu života, který splňuje náročné požadavky pedagogického a propagandistického využití.

Je však nutno s politováním konstatovat, že vysokou obsahovou úroveň studie do určité míry znehodnocuje nedostatečná redakční práce, projevující se zejména v chybných jménech autorů (například E. Sench místo E. Scheuch) a zkomoleninách anglických i zdumácnělých výrazů (dispotable místo disposable time, technostromní místo technotronní společnost aj.). I když tyto chyby neovlivňují srozumitelnost studie, neměly by se v učební pomůcce vyskytovat.

Jana Vítěčková

Filip Hronský — Jiří Suchý a kol.: Socialistický způsob života — Otázky teorie a praxe

Bratislava, Pravda 1979, 200 s.

Jedním z nejaktuálnějších úkolů marxisticko-leninských společenských věd je řešení problematiky socialistického způsobu života — problematiky, které je věnována pozornost i v nejvyšších stranických orgánech. Stačí jen připomenout XIV. sjezd KSČ nebo ideologické plénum ÚV KSČ z října 1972, a zejména pak XV. sjezd KSČ.

Kniha *Socialistický způsob života — Otázky teorie a praxe* je příspěvkem k naplnění tohoto úkolu. Svým celkovým konceptním zaměřením patří mezi publikace teoreticky značně náročné. Vyplývá to již z geneze jejího vzniku. Oba autoři jsou pracovníky Výzkumného ústavu životnej úrovně pri Štátnej plánovacej komisii, jenž byl pověřen vypracováním jednotného programu výzkumu socialistického způsobu života. Toto pracoviště převzalo i úlohu koordinátora ve státním plánu ekonomického výzkumu. Do výzkumného programu se postupně zapojilo 30 dalších vědeckých pracovišť. Publikace je výsledkem několikaletých soustavných šetření, která probíhala v letech 1971–1975. Jejím východiskem je rozsáhlá závěrečná výzkumná zpráva, nazvaná *Syntetická štúdia o teórii socialistického spôsobu života* (VÚŽÚ Bratislava, 1975 — autoři F. Hronský — J. Suchý a kol.).

Kniha, rozčleněná do devíti kapitol, pojednává o otázkách socialistického způsobu života v širokém kontextu společenského vývoje a v souvislosti s problémy teorie i praxe. Úvodní kapitola, nazvaná *Teoretické problémy spôsobu života*, se zabývá vymezením základních pojmů: „Způsob života se vztahuje na všechny životní projevy a činnosti, pomocí nichž uspokojují lidé své potřeby, využívají hmotné podmínky své existence a vstupují přitom do vzájemných vztahů v rámci poměrů typických pro danou společensko-ekonomickou formaci“ (s. 23). „Kategorie způsobu života tak vyjadřuje subjektivní stránku společenské existence, je výrazem určitých všeobecných podstatných, typických a opakovatelných stránek a souvislostí životních projevů sociálních subjektů, které vyplývají z determinace jejich životního procesu společenskými podmínkami“ (s. 33). Se způsobem života úzce souvisejí kategorie *životní úroveň* a *životní styl*. U kategorie *životní úroveň* se autoři kloní k názoru,